



XXVI Краєзнавчі читання

імені
о. Петра Лебединцева

Біла Церква
2015 р.

Управління культури, національностей та релігій
Київської обласної державної адміністрації

Білоцерківський краєзнавчий музей

Білоцерківська міська організація
охорони пам'яток історії та культури

Товариство охорони старожитностей Київщини

XXVI

Краєзнавчі читання

імені

о. Петра Лебединцева

9 квітня 2015 р.

Біла Церква
2015 р.

УДК 908:372.48

ББК 26.891 (4Укр-2 Біла Церква)

К 78

XXVI Краєзнавчі читання імені о. Петра Лебединцева.

9 квітня 2015 р. – Біла Церква, 2015. – 46 с.

Редакційна колегія:

Діденко Л.М., кандидат історичних наук, директор Білоцерківського краєзнавчого музею, заслужений працівник культури України;

Петренко В.В., заступник директора з наукової роботи Білоцерківського краєзнавчого музею;

Чернецький Є.А., кандидат історичних наук, завідувач відділу інформаційно-краєзнавчої роботи Білоцерківської міської ЦБС;

Поплавська С.П., завідувача науково-методичним відділом Білоцерківського краєзнавчого музею.

На обкладинці: Палац графів Енгельгардів у м. Смоленську (батьківщина О. Браницької), збудований у кінці XIX ст.

Фото В. Перерви, 2015 р.

ЗМІСТ

I. Оргкомітет	3
II. Журнал "Читань"	4
III. Матеріали	
<i>Володимир Павлюченко.</i> Печатка князя Ізяслава Ярославовича з с. Буки Сквирського району.....	5
<i>Віталій Гаган.</i> Про походження назви села Розаліївка.....	7
<i>Євген Чернецький.</i> Пам'ятки середньовічного Поросся: торговельні пломби з града на усті Кам'янки.....	11
<i>Олександр Мартиненко.</i> Білоцерківський гарнізон: 6-й саперний батальйон (загальна історія).....	15
<i>Надія Тряпичина.</i> Кракузи (Каракузи) в Білій Церкві та околиці.....	26
<i>Олексій Стародуб.</i> Братські могили і кладовища бійців і офіцерів Червоної Армії та закатованого мирного населення у Білій Церкві (станом на 1944 р.).....	29
<i>Ірина Матяш.</i> Євген Слабченко: таємниця дати народження.....	34
<i>Володимир Перерва.</i> Російська документальна спадщина графині О. В. Браницької.....	42
<i>Сергій Бурлака, Борис Кашикін.</i> Світлий пам'яті історика, викладача, колеги О.В. Нестерова.....	44

Оргкомітет

Загальна рада:

Людмила Діденко, голова, кандидат історичних наук, заслужений працівник культури України, директор музею

Вікторія Петренко, заступник директора музею з наукової роботи

Євген Чернецький, кандидат історичних наук, зав. відділом інформаційно-красназавчої роботи Білоцерківської міської ЦБС, старший науковий співробітник БКМ

Видавничий комітет:

Людмила Діденко, редактор

Вікторія Петренко, відповідальний за макет

Євген Чернецький, відповідальний за текст

Світлана Поплавська, комп'ютерна верстка та дизайн

Надія Тряпичина

Кракузи (Каракузи) в Білій Церкві та околиці

Окрім архівних писемних джерел, які висвітлюють міжетнічні відносини населення Білої Церкви в давні часи, серед її мешканців ходить чимало специфічних слів та виразів, що яскравіше відбивають зазначене явище, більш його деталізують.

До цих слів належить генонім та топонім "каракузи/кракузи", поширений на східній околиці Білої Церкви та її близької округи.

На цей час відомо три осередки, пов'язані з "каракузами/кракузами". Два з них розташовані вздовж старого Храпачанського шляху, що був єдиною дорогою із Білої Церкви до сіл Храпачі та Піщана, доки в 1960-х роках не було побудовано сучасний відрізок Одеської траси.

Старожили згадують, що колись на початку Храпачанського шляху, що йшов від Броварної вулиці (нині – вул. Петра Запорожця), стояло не більше трьох хат, які називалися «каракузи»⁵⁸. Підвищення ж відразу за околицею Храпачанської вулиці ще й нині називають горою Каракузкою (Кракузкою). Походження самої назви пов'язують із переселенцями з Кракова.

Так, мешканка Храпачанської вулиці Ольга Тарасівна Навроцька, 1937 р. н., пригадує розповіді матері Олександри Лук'янівни про кракузів, які жили вздовж Храпачанського шляху, починаючи від гори Кракузки і до сучасних корпусів машинобудівного заводу ім. 1-го Травня. Коли і куди зникли кракузи, мати не пригадувала.

Ще один житель Храпачанської, Михайло Теофілович Березніцький, 1946 р. н., згадує, що поміж Храпачанським шляхом і Боровецьким ставом стояли залишки будинків-четвериків, котрі будувала графиня Браницька для своїх службовців. Всі будинки були на мурованому фундаменті, прямокутної форми і розраховані на чотири сім'ї. Ще з дореволюційних часів неподалік знаходились висілки (сучасні відділки № 2 і 3 Терезине), де, напевне, і працювали службовці Браницької. Згодом будинки-четверики були зруйновані. Нині існує лише один поряд з колишнім промисловою площиною Сільмашу.

За спогадами старожилів, деякі мешканці польського походження з гордістю заявляли: "Я кракуз!" Невідомо, чи вони були вихідцями з Кракова, чи ця назва просто поширилась на всіх поляків. До

⁵⁸ Гуцина С.М. Вулиця Петра Запорожця // Юр'ївський літопис. – 2008. – №7. – С. 75.

XXVI Класнавіччэ чітання імені о. Петра Лебедінцева

рэчэ, на Ротку часта сім'і із польскімі каранямі теж называлі кракузамі. Серед них – Бачынська Броніслава, уродженка м. Узін, што пражывала на колишній вул. Некрасова, № 64 та сім'я Домиловських з вулиці Чехова. Компактнае пражывання, деяка відасобленісь польскіх сімей і рiзні звичаі поляків та українців сталі мотівом надання слова «кракуз» дещо негатыўнага відтінку. Якщо українці звиклі пазычаты у сусіда деякі побутовы рэчэ, то полякі в такім выпадку гаворылі: "Мы да вас не ходым, і вы да нас не ходіць", а українці спрыямалі цэ як скупісь.

Непадалік від пачатку Храпачанскаго шляху мешкалі Винарскі, прэдкі якіх паходзяць з Кракiвскаго воеводства. Родоначалньікі іхняёй бiлоцэркiвскаёй гiлкі – Матвій і Пётро – булі пераведені да Бiлоё Цэрквы в 1817 році з с. Тетерiвка, што лeжыць мiж Ставышчэм і Жашкoвым. У Бiлiй Цэрквi вoнi пoрoдичалiсь з мiсцeвымі замoжнiмi рoдiнaмi укpaїнськoгo пoхoджeння⁵⁹.



Мал.2

Іншым осередком кракузiв-полякiв, за словамі М. Березнiцькаго, був куток Новоселиця, што розташовується на правому березі Протоки

⁵⁹ Чернецкий С. Винарські герба Тромби на Південній Київщині // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. Вип. 2001 р. – Біла Церква, 2001. – С. 193–196.

при в'їзді в с. Піщану зі сторони Храпачанського шляху. Серед мешканців Піщаної й досі зберігається спогад, що нібито частина села була заселена за ініціативою його власників – графів Браницьких – вихідцями з Польщі, з Краківського воєводства⁶⁰.

Окрім цього, за картографічними джерелами відомо, що, принаймні, протягом 20-х та на початку 30-х років ХХ ст. на південний захід від с. Узин існував хутір Каракузи (нині – в межах м. Узин). Детальної інформації про цей хутір поки що не знайдено (Мал. 2).

Окрім поняття "поляк/краків'янин", термін "кракуз" серед мешканців Ротка також означає "остання хата на селі" та ще лелек іноді називають кракузами.

Порівняння етимології слів "каракузи" та "кракузи" підтверджує їх відмінність.

У західнослов'янській міфології *Крак* (*Кракуз*) є легендарним засновником Кракова, який убив дракона, що жив на горі та пожирав людей. Як і Кий, Крак може розглядатися як продовження образу змієборця в так званому основному міфі слов'янської міфології. За даними арабських середньовічних географів, Карпати називались «краківськими горами»⁶¹.

Цікаво, що в давньоруській мові XVI ст. "крак" означав змія, а ще раніше – в XI–XII ст. – гомілку⁶².

У тюркських же мовах *кара* – це чорний, *каракус* – богатир, чорний птах, алегорична назва орла. В міфології казахів, киргизів (*алт каракуш*), казанських татар (*каракош*) – величезний птах, який підтримує героя в подяку за спасіння свого потомства від дракона⁶³.

В сучасній українській мові "крак" – діалектичне слово. Воно означає ворона (птаха із блискучим чорно-синім пір'ям) або кущ⁶⁴.

⁶⁰ Музика В. Р. Село Піщана // Міста і села України. Київщина [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://who-is-who.ua/main/page/msukuiivshuna11/349/539>.

⁶¹ Мифы народов мира. Энциклопедия. – М.: Сов. энциклопедия, 1991. – Т. 2. – К. – Я. – С. 11.

⁶² Словарь русского языка XI–XVII вв. – М.: Наука, 1981. – Вып. 8. Крада-Лящина. – С. 10.

⁶³ Мифы народов мира. Энциклопедия. – М.: Сов. энциклопедия, 1991. – Т. 1. – А-К. – С. 622.

⁶⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2003. – С. 158, 461.

Приведені вище спогади білоцерківців говорять більше про польське коріння слова "каракуз/кракуз". Можливо, символом виділення польського населення, яке за станом себе вважало вільним шляхетським, був також головний убір званий кракузка (*krakuska*) чи рогатівка (*rogatywka*). Більш він відомий як конфедератка, яка набула розповсюдження серед польських військових та повстанців. Зокрема, рекрутована серед селян легка кавалерія також мала назву "кракузи".

Отже, термін "каракузи/кракузи" можна віднести до розряду соціально-етнічних топонімів⁶⁵, утворених від назви "кракузи", що означала вихідців із польських земель, які мали привілейоване становище порівняно з місцевим українським селянством та мешкали компактно кутками чи хуторами.

Нині поняття "каракузи/кракузи", що виникло і було в активному вжитку протягом XIX – першої половини XX ст., перебуває на стадії зникнення. Воно ще відомо, більш як прізвисько, деяким мешканцям старшого віку з околиць Храпачанської вулиці, зрідка якого знають люди середнього віку, і вже зовсім невідомо це поняття молодого покоління і дітей.

Олексій Стародуб

**Братські могили і кладовища бійців і офіцерів Червоної Армії
та закатованого мирного населення у Білій Церкві
(станом на 1944 р.)**

Внаслідок бойових дій в липні 1941 р. й на межі 1943–1944 років, а також упродовж німецької окупації Білої Церкви, на її території з'явилося чимало поховань бійців та офіцерів Червоної Армії.

Після звільнення міста Білоцерківський міськвиконком 11 квітня 1944 року виніс постанову про утворення комісії по перевірці кладовищ та могил бійців і офіцерів Червоної Армії⁶⁶.

Комісія у триденний строк мала зробити наступне:

«1. *Перевірити стан кладовищ і могил, де поховані бійці і офіцери Червоної Армії, як по місту, так і на околицях та окремих площадах.*

⁶⁵ Мурзаев Э.М. География в названиях. – М.: Наука, 1982. – С. 97–98.

⁶⁶ Архівний відділ Білоцерківської міської ради. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 123.